

O'SMIR QIZLARDA AGRESSIV XULQ-ATVOR NAMOYON BO'LISHING IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK XUSUSIYATLAR

Kushakova Nargiza¹

Mamatova Rayxona²

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

KEYWORDS

o'smirlik davri, qizlarda
agressiya, ijtimoiy psixologik
omillar, xulq atvor, tengdoshlari
bilan munosabat, oilaviy
munosabat, shaxsiy chegara.

ABSTRACT

Mazkur tadqiqot o'smir qizlarda agressiv xulq-atvorning shakllanishiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillarni tahlil qilishga qaratilgan. O'smirlik davri insonning shaxs sifatida shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, ayniqsa, qizlar uchun psixologik jihatdan murakkab davr sanaladi. Bu davrda o'zini anglash, jamiyatda o'z o'rnini topish va shaxsiy chegaralarni aniqlash kabi jarayonlar kechadi.

2181-2675/© 2025 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.15484575**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

KIRISH

Biz bilamizli o'smirlik 10-11 yoshlardan 14-15 yoshlargacha bo'lgan davrni tashkil etadi. Hozirgi o'smirlar o'tmishdoshlariga nisbatan jismoniy, aqliy va siyosiy jihatdan birmuncha ustunlikka ega. Ularda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o'sish oldinroq namoyon bo'lmoqda. Aksariyat o'quvchilarda o'smirlik yoshiga o'tish, ertaroq boshlanadi. «Endi o'smir bola emas, biroq katta ham emas» ayni shu ta'rif o'smirlik davrining muhim xarakterini bildiradi. O'smirlik bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib, fiziologik va psixologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu davrda ayniqsa jinsiy bezlar faoliyati kuchayadi. O'smirda ro'y beradigan biologik-jismoniy o'zgarish natijasida uning psixik dunyosida tub burilish nuqtasi vujudga keladi. O'smirlik yoshida ularning xulq-atvoriga xos bo'lgan alohida xususiyatlarni jinsiy yetilishning boshlanishi bilan izohlab bo'lmaydi. Jinsiy yetilish! o'smir xulq-atvoriga asosiy biologik omil sifatida ta'sir ko'rsatib, bu ta'sir bevosita emas, balki ko'proq bilvositadir. O'smirlar o'zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar. Ular o'zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma'lum darajada o'rtoqlari va o'qituvchilariga ko'rsatishga intiladilar. Bu holatni oddiy kuzatish yo'li bilan ham osongina ko'rish mumkin.

¹ Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti "Amaliy psixologiya" kafedrasida katta o'qituvchisi. PhD

² Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti "Amaliy psixologiya" yo'nalishi 4-kurs talabasi

O'smirlik davri «o'tish davri». «krizis davr», kabi nomlarni olgan psixologik ko'rinishlari bilan xarakterlanadi. Chunki bu yoshdagi o'smirlarning xatti-harakatida muqobil, yangi sharoitlarda o'z o'rnini topa olmaganligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi. O'z davrida L.S.Vigotskiy bunday holatni «psixik rivojlanishdagi inqiroz» deb nomlagan. Kichik maktab davridan so'ng bola alohida olingan shaxs sifatida o'z-o'ziga munosabatini shakllantirish jarayonida asosan ikki bosqichni boshidan kechiradi. Bu bosqichlar o'smirlik yoshini ikki xil davrga -kichik o'smirlik davri va katta o'smirlik davrlariga to'g'ri keladi. Birinchi bosqichda o'smir o'zini «bola»lardan ajratib, endi o'zini kattalar olamiga mansubligini ta'kidlamochidek bo'ladi. Kattalar hayotiga kirishga qiziqish o'smirlarning asosiy xarakteristikalarini hisoblanadi. Bu davr uchun kattalarning xatti-harakatlariga taqlid qilish va o'zining mana shu yarashmagan qiliqlariga tanqidiy baho bera olmaslik kuzatiladi va yana shuni aytishimiz mumkinki o'smirlar haddan tashqari g'ayratli va besaramjon bo'ladilar, ular uchun bekorchilik juda og'irdir, bir xil tarzda ishlaridan tezda toliqadilar, bir xildagi ish bilan qiziqmay qo'yadilar, bu esa ularning ta'lim jarayonlari muvaffaqiyatiga kuchli ta'sir qiladi. Binobarin, o'smirlarga muvaffaqiyatli ta'lim va tarbiya berishda ularni turli faoliyatlarga qiziqtirish va turli xil foydali mashg'ulotlarga jalb qilish hamda qiyinroq, lekin kuchlari yetadigan ishlar bilan shug'ullantirish nihoyatda muhimdir. O'smirlarda yetakchi faoliyat shaxsiy muloqot va ular shunga ko'roq muhtoj bo'ladilar va yana o'smirlar uchun yoqimsiz holat esa jamoa va o'rtoqlarining noroziligi, muloqot qilishni istamaslik, eng og'ir jazo esa -ochiq yoki nooshkor aloqa uzish, gaplashmaslikdir. O'smirlar do'stlik kodeksining muhim me'yorlari -sha'nini hurmat qilish, tenglik, sodiqlik, do'stga yordam, to'g'riso'zlik. Do'stlik me'yorlarini egallash bolaning o'smirlikdagi muhim yutug'idir. Agarda u bunday do'stni qarindoshlari va pedagoglari orasida topa olmasa, unday paytda u o'z qiziqishlari va intilishlarini qo'llab-quvatlaydigan hamda undagi kamchiliklarni nimalar bilandir to'ldira oladigan odamni begona katta kishilar yoki o'z tengqurlari orasidan albatta topadi. O'z tengdoshlari bilan tenglik asosida qilingan munosabat asosida o'smir alohida bir ijtimoiy munosabatlar maktabini o'taydi. O'zaro qiziqishlar, atrof dunyoni, bir-birlarini o'zligini anglashlari va tushunishlari ular uchun juda qimmatlidir. O'smirlar uchun uy vazifalari, uy ishlari bo'yicha majburiyatlarni bajarishga qaraganda tengdoshlari bilan muloqot qilish muhimroqdir va o'z sirlarini bola endi otanasiga emas, balki tengdoshiga ko'proq ishonadi va tengdoshlari bilan muloqot va munosabat jarayonida o'z shaxsini erkinlik bilan to'la namoyon eta oladi. Shaxsiy erkinlikni u katta bolish huquqi deb anglaydi. O'smirlarning o'z tengdoshlari bilan muloqotda bo'lishi g'oyat katta ahamiyatga ega ekanligini yaxshi bilgan tajribali o'qituvchilar sinfda ham o'quvchilarning ayrim kichik-kichik guruhlarida orasida ijobiy ijtimoiy fikrni shakllantirishga katta e'tibor beradilar, o'smirlarga ularning yaqin do'stlari orqali ta'sir ko'rsatishga harakat qiladilar. O'smirlik davrida yosh jihatdan muhim yosh hisoblanadi yani voyaga yetish davri hisoblanadi. Bunda o'smirlarda endokrin garmonlarining paydo bo'lishi va ularning markaziy nerv sistemasiga ta'sir qilishi bilan bog'liq bo'lgan jinsiy yetilishning boshlanishi bolalar faolligining jismoniy va psixologik imkoniyatlarini oshiradi hamda ularning o'zlarini kattalardek his etish, mustaqil bo'lish tuyg'ularini tuyushlari uchun qulay shart-sharoitlarni

olib keladi. Biroq, psixik rivojlanishning bu bosqichida ham bola hali mustaqil harakat qilishga to'la tayyor bo'lmaydi. Ijtimoiy omillar esa quyidagilardir: kichik maktab yoshidan o'rta maktabga o'tish, ya'ni yakka o'qituvchi rahbarligidan ko'pchilik o'qituvchilar tasarrufiga o'tish va muloqotdagi o'zgarishlar ijtimoiy foydali ishlarni kengaytirib borish, mustaqil va amaliy ishlarni ko'proq bajarish, shu bilan birga bolaning oiladagi o'rnining ham o'zgarishidir. Katta o'smirlarga nisbatan kichik o'smirlarda paydo bo'ladigan kelisha olmaslikni ulardagi jinsiy yetilish bilan emas, balki atrofdagi shart-sharoitlar, oiladagi ota-onalar, aka-ukalarning unga munosabati, mahalla-ko'y, ya'ni ijtimoiy sharoitlar ta'siri bilan bog'lash zarur. O'smirlik yoshi dunyoqarash, e'tiqod, prinsip, o'zligini anglash, baholash kabi shaxs xususiyatlari shakllanadigan davri hisoblanadi. O'smir ulg'aygan sari unda «Ideal Men», «Axloqiy Men» va «Haqiqiy Men» singari shaxsga oid tizim, dunyoqarash, e'tiqod va boshqalar shakllana boradi, undagi o'zi to'g'risidagi tasavurlar ancha aniq va barqaror bo'lib qoladi. O'smir o'z faoliyatini muayyan prinsip, e'tiqod va shaxsiy nuqtayi nazar asosida tashkil qila boshlaydi. O'smir shaxsini tarkib toptirishda uning atrof-muhitga, ijtimoiy hodisalarga, kishilarga munosabatini hisobga olish lozim. Psixologlar o'tkazgan tadqiqotlardan ko'rinadiki, o'smirlarning ko'pchiligi qat'iyatlilik, kamtarlik, mag'rurlik, samimiylik, dilkashlik kabi ma'naviy, axloqiy tushunchalarni to'g'ri anglaydilar. Ularning turmush tajribasida fan asoslarini egallash natijasida barqaror e'tiqodiy va ilmiy dunyoqarash tarkib topadi, shular zaminida axloqiy ideallar yuzaga kela boshlaydi. Ma'lumki, o'smirlik davrida o'smirning «men»i qaytadan shakllana boradi. Uning atrofida ayniqsa, o'z-o'ziga bo'lgan munosabati, qiziqishlari, qadriyatlari yo'nalishi keskin o'zgaradi. O'smir yoshdagi bolani birinchi galdagi intilishi, u o'zini endi kichkina bola emas, balki katta bo'lib qolganligini atrofida ayniqsa, o'z-o'ziga bo'lgan munosabati, qiziqishlari, qadriyatlari yo'nalishi keskin o'zgaradi. O'smir yoshdagi bolani birinchi galdagi intilishi, u o'zini endi kichkina bola emas, balki katta bo'lib qolganligini atrofida ayniqsa, o'z-o'ziga bo'lgan munosabati, qiziqishlari, qadriyatlari yo'nalishi keskin o'zgaradi.

1. O'smir qizlarda yashirin agressiya va uning namoyon bo'lishi

Ko'pchilik o'smirlarning agressiyasini faqat ochiq va jismoniy shaklda tasavvur qiladi. Biroq, o'smir qizlar orasida yashirin yoki passiv agressiya keng tarqalgan. Bu quyidagicha ko'rinishda bo'lishi mumkin:

Sovuq munosabat va sukut bilan jazolash (Silent treatment)

Manipulyatsiya orqali nazorat qilish

G'iybat va nufuzga putur yetkazish orqali raqiblarini obro'sizlantirish

Ijtimoiy guruhlarda ayirmachilik qilish

Bu turlar ko'pincha kattalar tomonidan kam e'tiborga olinadi, chunki ular bevosita tajovuz sifatida qabul qilinmaydi.

2. Agressiyaning biologik ildizlari

Gormonlar o'smirlik davrida qizlarda tajovuzkorlikni rag'batlantirishi mumkin. Masalan:

Estrogen va progesteron darajasining o'zgarishi hissiy barqarorlikka ta'sir qiladi.

Kortizol va adrenalin stressga javoban ortib, impulsiv xatti-harakatlarga sabab bo'lishi mumkin.

Serotonin va dopamin muvozanati buzilganda, bu depressiya va g'azab portlashlariga olib keladi.

Ko'pincha o'smir qizlarning hissiy agressiyasi "prefrontal korteks" hali to'liq rivojlanmagani sababli impuls nazoratining sustligi bilan bog'liq bo'ladi.

3. Ijtimoiy tarmoqlar va agressiyaning yangi shakllari

Bugungi kunda o'smir qizlar o'z agressiyasini internet orqali ifodalashadi. Masalan:

Cyberbullying (kiberzo'ravonlik) – ijtimoiy tarmoqlarda psixologik bosim o'tkazish

Ghosting va ostrasizm – kimgadir e'tiborni qasddan keskin kamaytirish

Doxxing – shaxsiy ma'lumotlarni tarqatib, obro'ga putur yetkazish

Bularning barchasi zamonaviy o'smirlar orasida yangi turdagi psixologik zo'ravonlik shakllari sifatida ko'riladi chunki hozirgi davirda o'zimiz ham anglaganimizdek zamon shiddat bilan rivojlanmoqda va shu o'rinda o'smirlar ham. O'smirlarda agessiv xulq namoyon bo'ishiga mana shunday sabablarni ham aytishimiz mumkin.

XULOSA

O'smir qizlarda agressiv xulq-atvor – bu shunchaki shaxsiy xususiyat emas, balki jamiyat, oilaviy tarbiya, biologik omillar va ijtimoiy muhitning murakkab o'zaro ta'siri natijasidir. Ularning hissiy portlashlari va tajovuzkor reaksiyalari ko'pincha chuqur ichki ziddiyatlar, o'zini anglash jarayoni va tashqi bosimlar bilan bog'liq bo'ladi. Zamonaviy texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar ushbu agressiyani yangi shakllarga olib chiqayotgan bo'lsa, an'anaviy qadriyatlar esa ularning hissiy tajovuzini yashirin shakllarda ifodalashga majbur qilmoqda. Ularning ichki dunyosini tushunish va konstruktiv yo'nalishga burish faqat jazolash yoki cheklovlar orqali emas, balki hissiy intellektni rivojlantirish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va muvozanatli tarbiya orqali amalga oshirilishi lozim. O'smir qizning agressiyasi -bu muammo emas, balki uning hayotdagi o'rnini izlashga bo'lgan tabiiy ehtiyoji ifodasidir. Uni tushunish, tinglash va to'g'ri yo'naltirish orqali jamiyat nafaqat bir qizning, balki kelajak avlodning yanada sog'lom va baxtli shakllanishiga hissa qo'sha oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. I.M. Hakimova. "Deviant xulq-atvor psixologiyasi." O'quv qo'llanma. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2013.
2. N. Ataeva va boshqalar. "Umumiy Pedagogika." Darslik. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2013.
3. G.V. Burmenskoy, E.I. Zaxarova, O.A. Karabova va boshqalar. "Bolalarga o'smirlarga maslahat berishda yosh psixologik yondashuv." Moskva: Akademiya, 2012.
4. E.G'. G'oziev. "Psixologiya." Toshkent: O'zMU "Universitet", 2013.
5. V.I. Dolgova. "O'smirlarning shaxslararo munosabatlarini psixologik-pedagogik tuzatish." Ilmiy va uslubiy tavsiyalar. Chelyabinsk: ATOCSO, 2010.
6. M.I. Enikeev. "Umumiy va ijtimoiy psixologiya." Moskva: Nashriyot uyi "NORMA-INFRA-M", 2010.
7. V.V. Koklyuxin. "Deviant xulq-atvor. Modellarni qidirish. Haqiqiy muammolar antisosial

xatti-harakatlarga qarshi kurash." INFRA-M, 2012.

8. A.E. Lichko. "O'smirlardagi psixopatiya va xarakter urg'ulari." Moskva: OOO Aprel PRESS, ZAO nashriyoti EKSMO-Press, 2009.

9. L.I. Zaxarov. "Bolalar va o'smirlarda nevroz psixoterapiyasi." Sankt-Peterburg: Pyotr, 2012.

10. E.V. Zmanovskaya. "Deviontologiya: deviant xulq-atvor psixologiyasi." Moskva: Akademiya, 2004.